

ARTUR MALINA, KATOWICE

ORCID: 0000-0002-2830-9902

DLACZEGO LIST DO HEBRAJCZYKÓW PRZYPOMINA O PRAGNIENIACH PATRIARCHÓW?

Odpowiedź na tytułowe pytanie domaga się uwzględnienia złożonych związków między tekstami dwóch części Biblii chrześcijańskiej. Relacje między Starym a Nowym Testamentem dokument Papieskiej Komisji Biblijnej *Naród żydowski i jego Święte Pismo w Biblii chrześcijańskiej* (NŻP) charakteryzuje na trzech poziomach: ciągłości, jej braku oraz nowości.¹ Pierwsze dwa są traktowane asymetrycznie we wnioskach centralnej części tego dokumentu. Mówiąc o ciągłości między Starym a Nowym Testamentem, dokument wzmiankuje najważniejsze treści teologiczne.² Natomiast traktując

¹ Stosunek ten w trzecim aspekcie lepiej jest wyrażać za pomocą kategorii nowości. Nie chodzi bowiem tylko o rozwój dotychczasowych treści, ale też o pojawienie się dotychczas nieznanych. W listach Pawła jest mowa o „nowym stworzeniu” (2Kor 5,17; Ga 6,15); nowość jest pierwszą charakterystyką publicznej działalności Jezusa (jego nauczania i czynów), która pochodzi od jej adresatów (Mk 1,27); por. J. K o z y r a, *Nowe stworzenie – kaine ktisis*, ŚSHT 11/1978, s. 13-40.

² We wnioskach (NŻP 64) drugiej części dokumentu – zatytułowanej *Podstawowe tematy pism narodu żydowskiego i ich recepcja w wierze w Chrystusa* – wskazano na tematy łączące obydwie części Biblii: przekonanie o jedności Boga i o stworzeniu przez Niego wszechświata; mowa Boga i wybór ludu; ponawiane przez Niego dzieło zbawcze, które zarówno jest skierowane do ludu wybranego w historii, jak i ma uniwersalistyczny horyzont otwarty ku przyszłości. Natomiast ledwie pośrednie wzmianki o wierze można dostrzec tylko w dwóch miejscach wniosków tej drugiej części. Za takie odniesienie do wiary można uznać zalecenie ludowi wybranemu „drogi wierności (Prawa)” („un chemin de fidélité [Loi]”). Natomiast w następnym punkcie, który zawiera wnioski na temat postępu w historii zbawienia, Kościół jest scharakteryzowany jako składający się z Izraelitów przyjmujących nowe przymierze oraz z „innych wierzących” („d’autres croyants”),

o nieciągłości między nimi, wskazuje tylko na materialne instytucje dawnego przymierza.³ Chociaż List do Hebrajczyków nie werbalizuje nigdzie tej potrójnej relacji, to jednak od samego początku zakłada ją na tych trzech poziomach i to w odniesieniu do najważniejszych tematów teologii.⁴

Wielowymiarowe odniesienie do Starego Testamentu najbardziej uwidacznia się w jedenastym rozdziale. W tym obszernym tekście autor listu ukazuje adresatom wzory wiary w Boga. Czyni to na przykładzie dawnych postaci nazwanych starszymi. Wśród nich najwięcej uwagi poświęca patriarchom wymienionym w bezpośrednim następstwie pokoleń, podkreślając ich dążenie do tego samego celu. Położenie nacisku na wspólne im pragnienia ma istotne znaczenie.⁵

którzy się do nich przyłączyli. W tych dwóch punktach zawierających konkluzje drugiej części dokumentu nie pojawiają się ani rzeczownik „wiara”, ani czasownik „wierzyć”.

³ W punkcie wymienionym w poprzednim przypisie są podane przykłady: kapłaństwo lewickie i świątynia jerozolimska; kult z ofiarami ze zwierząt; praktyki religijne i rytualne z obrzezaniem, z zasadami dotyczącymi czystości i nieczystości oraz z przepisami pokarmowymi; niedoskonałe prawa z rozwodem; restrykcyjne interpretacje prawne z przepisami dotyczącymi szabatu.

⁴ W pierwszych wersach przedstawia dwóch różnych adresatów mowy tego samego Boga: otrzymanej dawno przez przodków za pośrednictwem proroków; w czasach ostatecznych kierowanej do chrześcijan przez Syna. Chociaż tak wiele różni te dwie mowy, to jednak określenie jej dawnych słuchaczy jako przodków (dosł. ojców) uwydatnia ciągłość dziejów zbawienia również po stronie ludzi. To, co zostało wypowiedziane dawno, nie zostało zapomniane, ale dotarło też do współczesnych dzięki przekazowi jej treści z pokolenia na pokolenie. Współcześni poznali dawną mowę Boga, skierowaną do przodków, dlatego że właśnie przez nich została usłyszana, zapamiętana i przekazana. Obydwie mowy składają się na jedną dwuetapową historię zbawienia. W jej pierwszym etapie treści są ponawiane i różnicowane, zaś w drugim pojawia się nowa, niesłyszana jakość: Bóg przemawia w pełni przez swojego Syna.

⁵ Bibliografia do jedenastego rozdziału jest podana w A. Malina, *List do Hebrajczyków. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Częstochowa, s. 500-501. Warto wymienić inne pozycje w języku polskim: H. Bierniek, „Pistis” (wiara) w *Hbr 11, 1-3. Analiza lingwistyczno-egzegetyczna*, *SSc 12/2008*, s. 31-141; R. Bogacz, *Wiara w Liście do Hebrajczyków*, *ScrLum 5/2013*, s. 247-257; W. Chałupnik, *Znaczenie terminów „sozo” (zbawiać) i „soteria” (zbawienie) w Liście do*

Starsi jako przykład wiary

Patriarchowie nie wydają się szczególnie wyodrębnieni w długim tekście. Przed nimi są wymienieni inni: Abel, Henoch i Noe (11,1-7).⁶ Jeszcze mniej ich wyróżnia określenie „starsi” (πρεσβύτεροι). Odpowiedniejsze mogłyby wydawać się dwa inne określenia: „patriarchowie” (πατριάρχαι) lub „ojcowie” (πατέρες). Nie pojawiają się one wcale w tym tekście, choć autor posługuje się nimi w innych miejscach listu.

Słowo „patriarchowie” ma pozytywną wymowę w jedynej wzmiance. Jej przypadek jest dość szczególny ze względu na jej funkcję retoryczną. W liczbie pojedynczej termin „patriarcha” (πατριάρχης) pojawia się w pojedynczym wezwaniu umieszczonym w długiej części doktrynalnej listu. Autor apeluje o rozpoznanie i uznanie wielkości Melchizedeka, którego zestawia z Abrahamem: „Rozważajcie zaś, jak wielki ten, któremu też dziesięć Abraham dał z pierwocin [zdobyczy] – patriarcha!” (Hbr 7,4). Umieszczenie

Hebrajczyków, w: R. Pindel, E. Wieczorek (red.), *Radość słowa. Przekład i interpretacja Biblii*, HerJud 4, Kraków 2011, s. 155-166; E.J. Jezierska, *Wiara (pistis) w świetle Listu do Hebrajczyków (11, 1 – 12, 2)*, w: W. Chrostowski (red.), *Oto idę. Fs. J.B. Szlaga*, Warszawa 2005, s. 218-226; P. Kasilowski, *Pochwała wiary (Hbr 11)*, *Bobolanum* 10(1999) nr 2, s. 290-324; tenże, *Solidarność w Liście do Hebrajczyków*, Warszawa 2002; tenże, *Mojżesz i Chrystus w Liście do Hebrajczyków*, w: W. Chrostowski (red.), *Słowo jest prawdą. Fs. S. Mędała*, Warszawa 2000, s. 142-170; A. Malina, „Gdy nie widzimy...” (*Rz 8, 25*). *Nadzieja w listach Nowego Testamentu*, w: B. Biela (red.), *Nieś nadzieję na współczesne areopagi otaczając troską życie. W roku św. Pawła Apostoła Narodów. Materiały z XVIII Piekarskiego Sympozjum Naukowego*, Katowice 2009, s. 45-54; B. Poniży, *Schemat losów Józefa (Rdz 37-50) w tekstach biblijnych*, w: F. Lennort, P. Bortkiewicz (red.), *Scriptura Sacra Posnaniensis. Fs. M. Wolniewicz*, Poznań 2002, s. 65-90.

⁶ Wymienienie tych trzech postaci znanych z praprzędów ludzkości oznacza, że ani Abraham, ani tym bardziej Izaak, Jakub czy Józef nie są przedstawieni jako ważniejsi od innych. W tym sensie Abrahama jako przywódcę charakteryzuje L. Jambouis, *The Teaching and Spirituality of the Epistle to the Hebrews*, *Life of the Spirit* 99 (1954) nr 9, s. 115.

rzeczownika *πατριάρχης* na końcu zdania służy uwydatnieniu wielkości pierwszego na tle godności drugiego.⁷

Rzeczownik „przodkowie” – dosł. „ojcowie” (*πατέρες*) – mógłby wydawać się jeszcze odpowiedniejszy. Chodzi bowiem o wzory wiary w sensie przyjmowania właściwej postawy wobec Boga i Jego słów. Termin ten, na samym początku listu, odnosi się do adresatów dawnej mowy Boga. W dwóch kolejnych wzmiankach oznacza cały lud starego przymierza – w cytatach ze Starego Testamentu (3,9; 8,9), a w dwóch ostatnich odnosi się do naturalnych rodziców (11,23; 12,9). Bliższa analiza tych czterech wzmianek pokazuje, że termin ten nie pasuje tak bardzo jako określenie wszystkich wymienionych w 11 rozdziale. W dwóch pierwszych jest on użyty z negatywnym znaczeniem, a więc nieodpowiednim do oznaczenia ich jako wzorów wiary dla chrześcijan, zaś w dwóch następnych wprowadzie w neutralnym sensie, lecz nieprzystającym do wszystkich przykładów z przeszłości.

W pierwszym z biblijnych cytatów wyrażenie „wasi ojcowie” odnosi się do Izraelitów, którzy podczas wędrówki przez pustynię poddawali próbie i doświadczali Boga (Hbr 3,9; cyt. Ps 94, 7b-11 [LXX 95, 7b-11]). Zaimek „wasi” współbrzmi z tonem Bożego oskarżenia, w którym wyraża się oczywisty dystans do osób tak nazwanych.⁸ Nie mniej pejoratywne zabarwienie ma wzmianka tego rzeczownika w drugim cytacie – tym razem z zaimkiem w trzeciej osobie liczby mnogiej. Zapowiadając przez proroka Jeremiasza nowe przymierze dla domu Izraela i domu Judy, Bóg odróżnia je od wcześniejszego przymierza dokonanego z „ich ojcami” (Hbr 8,8-9; cyt. Jr 31,31-32 [LXX Jr 38,31-32]). Takiego odnoszenia się z wyraźną rezerwą nie ma w dwóch pozostałych przypadkach użycia zaimków. Pierwszy

⁷ Na ten retoryczny efekt wynikający z rozdzielienia imienia i tytułu zwraca uwagę C.C. Caragounis, *New Testament Language and Exegesis. A Diachronic Approach*, Tübingen 2014, s. 284-285.

⁸ Podobnie ujemne znaczenie ma on we wzmiankach o przodkach w: Mt 23,32; Łk 11,47-48; J 6,49; Dz 7,51-52; Dz 28,25. Na tym tle wyjątkiem jest przypomnienie przymierza zawartego przez Boga z przodkami w Dz 3,25.

ukazuje jako wzór wiary postawę rodziców Mojżesza: „Przez wiarę Mojżesz, kiedy się urodził, był ukrywany trzy miesiące przez swoich rodziców [dosł. ojców]” (Hbr 11,23). W drugim autor wyprowadza ze stosunku słuchaczy do ziemskich rodziców jako wychowawców wnioski o koniecznym odniesieniu do Boga jako Ojca wierzących. „Gdy [co do] ciała naszych ojców mieliśmy jako [nas] karcących i byliśmy zawstydzeni, czyż nie o wiele bardziej będziemy poddani Ojcu duchów, a będziemy żyć?” (Hbr 12,9).

Użycie słowa „ojcowie” nie byłoby odpowiednie, gdyż jako pierwszy przykład wiary jest wymieniony Abel, który nie był rzeczywisty w linii przodków (11,4). Ponadto kategoria w ten sposób oznaczona obejmuje także kobiety.⁹

Rzeczownik „starsi”¹⁰ jest tylko częściowym synonimem określenia adresatów dawnej mowy Boga jako przodków.¹¹ Ten rzeczownik jest wybrany dzięki jego pozytywnemu znaczeniu w powszechnym użyciu. Zdaniem Filona tytuł *προεσβύτεροι* przysługuje osobom godnym szacunku i czci (*Sobr.* 16; *Abr.* 270). Wspomnienie tych osób przypomina długie wyliczenie i opis, zwany Pochwałą Ojców (Syr 44–50). Autor sapiencjalny, przedstawiając rekapitulację dziejów biblijnych,¹² wspomina największych bohaterów starożytnego Izraela. Przypomnienie ich przykładu ma na celu wzmocnienie wiary Żydów

⁹ Por. E. G r ä s s e r, *An die Hebräer*, t. 3, Zürich 2016, s. 100.

¹⁰ W Liście do Hebrajczyków występuje on tylko ten jeden raz. Paralelne określenie ich jako świadków jest uzasadnione zarówno tym, że wszyscy oni – począwszy od Abla, Henocha i Noego – otrzymują od Boga świadectwo (Hbr 11,2.4.5.7.39), jak też i tym, że po wymienieniu ich wszystkich są oni nazwani świadkami (Hbr 12,1).

¹¹ Znaczenie tych terminów się nie pokrywa, wbrew temu, co twierdzi wielu komentatorów: B.F. W e s t c o t t, *The Epistle to the Hebrews: The Greek Text with Notes and Essays*, London-New York 1889, s. 351; R.H. S m i t h, *Hebrews*, Minneapolis 1984, s. 139; H. H e g e r m a n n, *Der Brief an die Hebräer*, Berlin 1988, s. 225; C.-P. M ä r z, *Hebräerbrief*, Würzburg, s. 68; D.A. H a g n e r, *Hebrews*, Peabody 1990, s. 182.

¹² Podobne przykłady rekapitulacji dziejów biblijnych są znane w tekstach biblijnych i pismach judaizmu okresu Drugiej Świątyni – oprócz pochwały ojców w Syr 44 – 50 znajdują się m.in. w: Pwt 1– 4; Ps 78; 105; 4 *Ezd* 7, 106-110; 3 *Mch* 2, 2-20.

poddających się wpływow wierzeń i filozofii greckich. W odróżnieniu od przodków, którzy podczas wędrówki przez pustynię należeli do pokolenia przeciwstawiających się głosowi Pana, wszyscy wymienieni w tym rozdziale mają być wzorem wiary dla przyjmujących słowa Boże.¹³ Określenie wszystkich terminem „starsi” ma budzić skojarzenie z osobami cieszącymi się autorytetem. Posłużenie się tym słowem odpowiada więc funkcji całego rozdziału jako przypomnienia postaci będących wzorem do naśladowania. Oprócz tego wspólnego określenia i zgodnego z nim znaczenia wypowiedzi o patriarchach mają jeszcze bardziej precyzyjny sens.

Patriarchowie wśród starszych

Patriarchowie nie są szczególnie wyróżnieni w strukturze 11 rozdziału. Cały tekst przedstawia się jako dość jednorodny dzięki powtórzeniu rzeczownika „wiara”¹⁴ w stałej formie gramatycznej i w tej samej figurze stylistycznej.¹⁵ Wielokrotne powtórzenie tego samego rzeczownika i przewaga jednej formy gramatycznej potęgują wrażenie, że liczba przykładów jest znacznie większa: można byłoby je

¹³ Por. G.L. Cockerill, *The Epistle to the Hebrews*, Grand Rapids 2012, s. 522-523.

¹⁴ Słowo πίστει występuje w tym rozdziale 24 razy, podczas gdy w całym liście 32 razy.

¹⁵ Jako anafora występuje forma mająca znaczenie „przez wiarę”. Przypadek gramatyczny πίστει pełni funkcję *dativus causae* (18 razy w 11,3.4.5.7.8.9.11.17.20.21.22.23.24.27.28.29.30.31; tej wyróżnionej pozycji w zdaniu nie ma wyraz w tym samym przypadku gramatycznym w 4,2). Po dwa razy pojawiają się wyrażenia przyimkowe „według wiary” – κατά πίστιν (11,7.13) oraz „przez wiarę” – διὰ τῆς πίστεως (11,33.39), zaś jeden raz „bez wiary” – χωρὶς δὲ πίστεως (11,6). Wyrażenia te prawie wcale nie występują poza segmentem (wyjątkiem jest 6,12). Natomiast rzeczownik pojawia się jeszcze na początku następnego rozdziału (12,2). Wzmianka ta znajduje się jednak w następnym segmencie, który wyróżnia zmiana formy wypowiedzi z wykładu na parenezę (12,1: „biegnijmy”; 12,3: „zważcie, /.../ aby nie znuzyliście się”).

przycząć prawie bez końca!¹⁶ W tej długiej serii przodków żaden pojedynczy antenat ani nawet jedna grupa nie jest przedstawiona jako ważniejsza od innych.

Fragment o patriarchach stanowi zwartą jednostkę wśród czterech paragrafów z granicami zaznaczonymi przez typowe dla tego listu powtórzenia, a zwłaszcza inkluzje:¹⁷

- ww. 1-7: Wiara i jej pierwsze przykłady;
- ww. 8-22: Wiara Abrahama i patriarchów;
- ww. 23-31: Wiara Mojżesza i Izraelitów;
- ww. 32-40: Wiara następnych świadków.

Klamrą dla pierwszego paragrafu jest powtórzenie przeczenia czasownika oznaczającego percepcję wzrokową: „niedostrzegane” (11,1) i „jeszcze niedostrzeganych” (11,7). Fragment poświęcony protoplastom ludu Bożego ma na początku i na końcu odniesienia do ich przemieszczania się, które jest oznaczone przez czasownik „wyjść” (11,8) oraz rzeczownik „wyjście” (11,22). Trzeci paragraf (11,23-31) składa się z dwóch części: pierwszej o Mojżeszu (11,23-27), którą obramowują czasowniki „widzieć” i „lękać się” oraz rzeczownik „król”; drugiej o wyjściu Izraelitów z Egiptu, którą tworzą wypowiedzi przeciwstawiające zbawienie wierzących zgubie niewierzących (11,28-31). Czwarty fragment (11,32-40) ma za wewnętrzne ramy podwójną wzmiankę wyrażenia przyimkowego „przez wiarę” (11,33.39). Ten ostatni paragraf ma ponadto zewnętrzne ramy: z jednej strony

¹⁶ Por. M.R. Co s b y, *The Rhetorical Composition of Hebrews 11*, JBL 107/1988, s. 260-261. Przykłady te są dobrze znane adresatom listu, ponieważ należą do historii od stworzenia do okresu międzytestamentalnego; por. M.R. M i l l e r, *What Is the Literary Form of Hebrews 11*, JETS 29/1986, s. 412.

¹⁷ Inne propozycje podziału, mimo deklarowanego uwzględnienia elementów formalnych i retorycznych, opierają się w większym stopniu na dość dyskusyjnej fragmentacji tematycznej (np. w A.D. B u l l e y, *Death and Rhetoric in the Hebrews "Hymn to Faith"*, SR 25/1996, s. 411-412) czy wyszukiwaniu paralelnych motywów mających tworzyć strukturę chiastyczną całego segmentu (w ten sposób V. R h e e, *Chiasm and the Concept of Faith in Hebrews 11*, BS 155/1998, s. 327-345). Na temat struktury retorycznej zob. także M.R. Co s b y, *The Rhetorical Composition and Function of Hebrews 11. In Light of Example Lists in Antiquity*, Macon 1988.

paralipsę zwracającą uwagę na możliwość kontynuacji argumentacji o przodkach jako modelach wiary dla chrześcijan (11,32), zaś z drugiej strony twierdzenie, że cel dążeń przodków scharakteryzowanych jako wzory wiary nie mógł być przez nich osiągnięty bez chrześcijan (11,39-40).

Chociaż samo miejsce drugiego paragrafu nie jest wyróżnione w strukturze 11 rozdziału, to jednak z czterech paragrafów fragment o patriarchach jest najdłuższy: piętnaście wersetów odnosi się do nich, zaś wśród nich aż dwanaście do Abrahama. Dla porównania – w następnym fragmencie tylko sześć wersetów jest poświęconych Mojżeszowi. Ponadto wymienieni od Abrahama do Józefa tworzą cztery pokolenia, które bezpośrednio następują po sobie, podczas gdy scharakteryzowani w pozostałych fragmentach nie należą do jednego rodu. Tym, co najbardziej wyróżnia ten fragment, jest obecność terminów oznaczających dążenia, które są motywacją działań wymienionych jako wzory wiary.

Pragnienia patriarchów

Pierwsze odniesienie do dążeń można widzieć już w wypowiedzi o Henochu (11,6), kiedy jest mowa o nagrodzie Boga dla tych, którzy Go poszukują. W tym tekście pojawia się czasownik „szukać” (ἐκζητεῖν). Wyraźnie do pragnień Abrahama odnosi się komentarz do jego wyjścia z rodzinnego domu. Dążenie patriarchy, oznaczone przez czasownik „wyczekiwać” (ἐκδέχεσθαι), łączy się z wiarą, która daje mu gwarancję, że nie spotka go zawód, czyli że osiągnie on cel jeszcze przez niego niewidziany (11,10).¹⁸ Motyw ten powraca w historii patriarchów razem z czasownikami należącymi do tego

¹⁸ Choć ten sam czasownik przedstawia postawę Chrystusa, to jednak w Jego przypadku wyczekiwanie nie wymaga wiary. Jego wewnętrznej postawie odpowiada bowiem Jego pozycja: siedzi On po prawicy Boga, „wyczekując, aż Jego nieprzyjaciele będą położeni” (10,13; por. 1,13). Różnica między Chrystusem a patriarchami polega na tym, że On osiągnął już swój cel i znajduje się u Boga, natomiast oni znajdują się jeszcze w drodze, dlatego też, nie oglądając jeszcze jej celu, muszą kierować się wiarą.

samego pola semantycznego: „poszukiwać” (ἐπιζητεῖν) (11,14); „dążyć” (ovre,gesqai) (11,16).¹⁹

Inkluzja utworzona przez powtórzenie terminów „wyjść” (11,8) oraz „wyjście” (11, 22) jest zbieżna z dominującą tematyką całego paragrafu o patriarchach. Czasownik ruchu, dwukrotnie użyty w pierwszym wersecie tego paragrafu, pokazuje znaczenie samego wyjścia²⁰ dla charakterystyki początku wędrówki Abrahama jako aktu wiary. Powiązanie wiary patriarchy z jego wyjściem reinterpretuje znacząco tekst Starego Testamentu (Rdz 12,1-8). Pierwsza wzmianka o jego wierze pojawia się bowiem dopiero, kiedy jest mowa o przyjęciu przez niego Bożej obietnicy o przyszłym potomku jako dziedzicu jego majątku (Rdz 15,6). List do Hebrajczyków antycypuje odniesienia do wiary, aby ukazać patriarchę jako wierzącego od samego początku.²¹ Kładąc akcent na wiarę patriarchy, wiąże ją z nieznaną celowi wędrówki w momencie wyjścia: „Wyszedł, nie wiedząc, dokąd przychodzi” (11,8). Ten dodatek względem tekstu Starego Testamentu zgadza się ze znaczącą asymetrią w poleceniu Boga, który więcej

¹⁹ Tym terminom odpowiada czasownik „spoglądać” (ἀποβλέπειν). Ma on jednak znaczenie przeciwne do pragnienia, gdyż przede wszystkim oznacza on odwracanie przez Mojżesza wzroku od innych przedmiotów (11,26), co umożliwia wypatrywanie przez niego zapłaty za znoszenie zniewag w Egipcie.

²⁰ Widać tutaj zależność tekstu od wersji Septuaginty, różniącej się w tym względzie od tekstu masoreckiego, który podaje: „I rzekł Jahwe do Abrama: Idź ty z ziemi Twojej, i z rodu Twego, z domu ojca Twego do ziemi, którą wskażę Ci”. Czasownik „iść” (ἔλκει) jest oddany w Septuagincie przez termin kojarzony z wyjściem Izraelitów z Egiptu: „I powiedział Pan Abramowi: «Wyjdź [ἐξέλθε] z ziemi twojej i z rodziny twojej, i z domu ojca twojego do ziemi, którą tobie chcę ukazać”.

²¹ Wiara patriarchy jest przypomniana w związku z apelem o naśladowanie dziedziczących obietnicę Bożę (6,12). Uzasadnienie dla tego wezwania wiąże jego wiarę z przyjęciem przez niego zapowiedzi pomnożenia potomstwa po tym, jak okazał on gotowość złożenia w ofierze swojego jedyne syna (6,13-14; por. Rdz 22,16-18), a więc za wyraz wiary uznaje działanie jeszcze z późniejszego okresu jego życia (tak samo w 11,17-19).

i dokładniej wymienia to, co patriarcha ma pozostawić, niż mówi o tym, czego może on w zamian się spodziewać.²²

Kolejnym czynem dokonany przez wiarę jest szczególne zamieszkanie w obiecanej ziemi (Hbr 11,9). Orzeczenie *παρώ κησεν* można oddać: „zamieszkał jako przybysz”. Przedrostek greckiego czasownika *para-* oznacza, że nawet dłuższy pobyt wśród mieszkańców Kanaanu nie sprawił, że patriarcha stał się jednym z nich: nie zamieszkał razem z nimi, lecz obok nich. To wyobcowanie nie jest kategorią wyłącznie socjologiczną ani psychologiczną (tak samo nie jest nią ono w przypadku chrześcijan w 1P 1,17), ale wynika z Bożej zapowiedzi o przyszłych potomkach mających otrzymać tę ziemię. Zgodnie z narracją Starego Testamentu ziemia, do której dążył i w której zamieszkał, nie staje się zaraz jego własnością, ale jest obiecana jako przyszły dar dla potomstwa.²³

²² Z jednej strony Bóg wymienia dokładnie to, co ma opuścić: „Wyjdź z ziemi twojej i z rodziny twojej, i z domu ojca twojego” (Rdz 12,1a). Trzy elementy – ziemia, ród i dom ojca – są wzajemnie powiązane: od mającego najszerzy zakres i bezosobowego do najbliższego w sensie osobowym. Ziemia należy mu się jako dobro przekazywane i powiększane w jego rodzie, dlatego, opuszczając dom ojca, traci ją bezpowrotnie. Zrywając więzi rodzinne, pozbawia nie tylko siebie, ale także swoich potomków konkretnych, znanych mu dóbr, przejmowanych prawem dziedziczenia. Z drugiej strony sama obietnica innej ziemi pozostaje niesprecyzowana: „Wyjdź (...) do ziemi, którą тобі chcę ukazać” (LXX Rdz 12,1). Stary Testament mówi o jego reakcji na ten rozkaz: „I poszedł Abram, jak mu powiedział Pan” (LXX Rdz 12,4).

²³ Dopiero po przybyciu do Kanaanu Bóg ukazuje się mu po raz drugi, aby wskazać na obiecaną ziemię: „Twojemu potomstwu dam tę ziemię” (Rdz 12,7; por. 13,15-16). Bóg zapowiada Abramowi, że jego potomkowie będą przebywać w obcej ziemi: „Wiedz z całą pewnością, że twoje potomstwo będzie przybyszem w ziemi nie własnej” (Rdz 15,13). Zamierzając zakupić grób dla zmarłej Sary, Abraham przedstawia się mieszkańcom Kanaanu: „Przybyszem i osiedleńcem jestem z wami” (Rdz 23,4). Podobne jest samookreślenie w modlitwie Dawida wypowiedzianej w imieniu ludu, który jest porównany przez króla do przodków (1Krn 29,15; por. Ps 39,13 [LXX 38,13]). Nadając pierworodnemu synowi narodzonemu w ziemi Madianitów imię Gerszom, Mojżesz uzasadnia wybór imienia swoim losem wygnańca: „Jestem przybyszem w obcej ziemi” (Wj 2,22; por. Wj 18,3). Nawet po przybyciu do Kanaanu Izraelici mają na zawsze uważać się za przybyszów, dlatego nie powinni sprzedawać powierzonej im ziemi, bo należy ona do Pana (Kpł 25,23).

Brak stałego zamieszkania jako znak tymczasowości i kruchości życia Abrahama oraz jego najbardziej znanych potomków jest podkreślony przez wzmiankę o zamieszkiwaniu pod namiotami (Hbr 11,9). Wędrowali oni jako nomadzi w poszukiwaniu pastwisk, dlatego mieszkali pod namiotami. W ich przypadku jednak takie zamieszkiwanie ma pełniejszy sens. Biblijny obraz namiotu ma znaczenie metaforyczne: przedstawia życie jako przemijające.²⁴ Liczba gramatyczna rzeczownika „namioty” – tylko tutaj w Liście do Hebrajczyków jest on w liczbie mnogiej – ukazuje obraz przenoszonego obozu pasterzy w ich wędrowkach. Obraz ten kontrastuje z podaną w następnym wersecie charakterystyką celu dążenia patriarchów.

Przedmiot pragnień Abrahama i innych patriarchów jest wyrażony w zdaniu: „Wyczekiwał bowiem miasta mającego fundamenty, którego architektem i twórcą [jest] Bóg” (Hbr 11,10). Metafora fundamentu oraz Boga jako architekta i budowniczego ukazuje wartość celu dążenia patriarchów. Jego trwałość jest podkreślona przez kontrast z wcześniejszym obrazem namiotów jako siedzib przenośnych i wznoszonych przez patriarchów podczas ich wędrówek. W samej starotestamentowej narracji nie ma wzmianki o tym dążeniu Abrahama, by osiągnąć jakieś miasto czy przynajmniej posiadać stałą siedzibę. Przypisanie mu tego rodzaju pragnień nie pasowałoby nawet do charakterystyki jego postawy pozytywnie odróżniającej się od ludzi, którzy próbowali zbudować dla siebie miasto i wieżę (Rdz 11,1-9). List do Hebrajczyków przypisuje Abrahamowi to, co jest zaledwie implikowane w tekście starotestamentowym. W kontraście do działań budowniczych wieży Babel realizacja przez niego planu Bożego przedstawia się jako dążenie do miasta projektowanego i budowanego wyłącznie przez samego Boga.²⁵

²⁴ Wobec zbliżającej się śmierci król judzki Ezechiasz kieruje do Boga piękną modlitwę: „Nie ujrzę już Pana na ziemi żyjących, nie będę już patrzył na nikogo spośród mieszkańców tego świata. Mieszkanie me rozbiorą i przeniosą ode mnie jak namiot pasterzy” (Iz 38,11-12). Do podobnego porównania odwołuje się autor Drugiego Listu Piotra: „Wiem, że bliskie jest zwinienie mojego namiotu, jak to nawet Pan nasz Jezus Chrystus dał mi poznać” (2P 1,14).

²⁵ Por. D.J. E s t e s, *Looking for Abraham's City*, BS 147/1990, s. 412-413.

List do Hebrajczyków dobitnie stwierdza, że Abraham wraz z potomstwem „ojczyzny poszukują” (Hbr 11,14). Rzeczownik „ojczyzna” (πατρίς) – jako dopełnienie bliższe w pozycji emfaticznej względem orzeczenia – może oznaczać miejsce pochodzenia (domu ojcowskiego i wychowania), zamieszkania czy dłuższego pobytu. Tutaj przedstawia przedmiot ich tęsknoty.²⁶ Dążenie patriarchów pokazuje, że nie osiągnęli celu po wędrówce przez pustynię, co potwierdza zdanie o ich rzeczywistych aspiracjach:²⁷ „Teraz do lepszej dążą, to jest niebieskiej. Dlatego ich się nie wstydzi Bóg, by ich Bogiem być nazywanym, przygotował bowiem im miasto” (Hbr 11,16). Nie ich tułaczka, lecz ich pragnienia, by osiągnąć trwalszą i wspanialszą ojczyznę, decydują o tym, że są oni wzorem dla wszystkich wierzących. Wyraźnie o tych dążeniach mówi zakończenie listu, które zawiera serię apeli skierowanych do adresatów.

Wzór dla wierzących

Pod koniec listu doczesna egzystencja chrześcijan jest przedstawiona jako zdecydowanie dążenie do celu: „Nie mamy bowiem tutaj pozostającego miasta, lecz przyszłego poszukujemy” (13,14; por. 12, 22-24). Paronomazja, czyli zestawienie słów o podobnym brzmieniu, uwydatnia pewien kontrast: z jednej strony chrześcijanie nie mają „tutaj pozostającego miasta” (ὧδε μένουσαν πόλιν), z drugiej zaś szukają „przyszłego” (μέλλουσαν). Różnica dotyczy natury tych dwóch rzeczywistości przedstawionych jako miasta. Pierwsze

²⁶ O tęsknocie za domem rodzinnym świadczy homerycki epos, którego protagonista nie tylko wyznaje: „Nie znajdzie nic słodsze od ojczyzny i rodziców, choćby ktoś w cudzej ziemi zamieszkał dom bogaty” (*Od.* 9, 34), ale nad ofiarowany mu dar nieśmiertelności przedkłada możliwość powrotu do rodzinnej ziemi. Filon Aleksandryjski i Józef Flawiusz uważali przywiązanie do niej za właściwe ludziom od urodzenia (*Legat.* 277; *Ant.* 1, 317).

²⁷ Czasownik „dążyć” (ὀρέγεσθαι), który oznacza ich aspiracje, występuje jeszcze tylko w Listach Pasterskich. Przedstawia on pragnienie, którego przedmiot może być przeciwstawnie oceniony: albo pozytywnie – biskupstwo (1Tm 3,1), albo negatywnie – pieniądze (1Tm 6,10).

pozostaje tutaj, czyli jest ograniczone do tego, co można zamknąć w przestrzeni i zatrzymać w czasie. Drugie jest scharakteryzowane przez imiesłów czasownika μέλλειν, który w zależności od wyrazów określanych może oznaczać różne aspekty zbawienia. Już wcześniej w liście nie brakuje odniesień do tej wieloaspektowej rzeczywistości, która ma być przedmiotem pragnień chrześcijan.²⁸ Nie mają oni orientować się na jakąś alternatywną rzeczywistość wśród innych celów wybieranych czy wyznaczanych przez ludzi. Przedmiotem ich dążeń ma być zbliżenie się do Boga i przebywanie z Nim (Hbr 4,16; 7,19; 10,19.25). Spełnieniem ich oczekiwań będzie ukazanie się im Chrystusa (9,28).

Stary Testament i List do Hebrajczyków są zbieżne w tym, że wiarę łączą z pragnieniem osiągnięcia dóbr zapewnionych przez Boga. W tym sensie uwidacznia się wyraźnie ciągłość między dwiema częściami Biblii chrześcijańskiej. Jednak w połączeniu wiary Abrahama z jego dążeniem można dostrzec także nieciągłość, która nie byłaby tak widoczna, gdyby przedmiot jego pragnień był utożsamiany z posiadaniem dziedzica w osobie potomka. Stary Testament mówi o wierze patriarchy dopiero w związku z takimi właśnie pragnieniami. Natomiast List do Hebrajczyków dostrzega je w okresie wcześniejszym. Czyni tak nie tylko po to, by przedstawić całe życie patriarchy jako wyraz wiary, ale też w celu zaakcentowania jej znaczenia w podtrzymywaniu pragnień posiadania najważniejszego dobra, wówczas niedostępnego dla niego i dla jego potomków. Twierdzenie o tymczasowym mieszkaniu (wyrażone w obrazie namiotów) charakteryzuje wędrowniki patriarchów jako niezakończone, a ich mieszkanie na Ziemi Obiecanej jako zaledwie prowizoryczne. Kresem ich pragnień mogłoby być dopiero to, co

²⁸ Na samym początku listu chrześcijanie są określani jako „mający” dziedziczyć zbawienie (1,14). Następnie są im obiecane jako poddane im, a nie aniołom: przyszły świat (2,5), przyszły wiek (6,5) oraz przyszłe dobra (10,1).

zostało dane chrześcijanom jako ostateczny cel ich dążenia: mieszkanie z Bogiem, do którego dostęp jest otwarty przez Chrystusa i przez Jego dzieło zbawienia. Na tle tej wzorcowej postawy patriarchów, która wyraża się w dążeniu do takiego celu – nazwanego miastem zaplanowanym i zbudowanym przez Boga – ujawnia się radykalna nowość w położeniu chrześcijan. Jeśli dążenia tych drugich są ukierunkowane na to, co dla nich jest już rzeczywiste i dostępne, to tym bardziej powinni oni wzbudzać w sobie te same pragnienia, które kierowały życiem tych pierwszych – zmierzających wytrwale do celu dla nich wtedy tylko obiecanego i jeszcze nieosiągalnego.

ks. Artur MALINA

Słowa kluczowe: teologia biblijna, soteriologia, List do Hebrajczyków, patriarchowie

Keywords: Biblical theology, soteriology, Epistle to the Hebrews, patriarchs

Why does the Epistle to the Hebrews evoke the Desires of the Patriarchs?

Summary

The Pontifical Biblical Commission's document *The Jewish People and their Sacred Scriptures in the Christian Bible* calls attention to a threefold connection between the two parts of the Christian Bible: continuity, discontinuity and newness. The paper offers an analysis of a passage as an example of this relationship. The Epistle to the Hebrews (11:8-22) puts a particular emphasis on the desires of the patriarchs among other attitudes of the heroes of faith. They were looking for what was promised to them and desired by them: a city with solid foundations planned and built by God. Now those desires can be fulfilled: the everlasting life with God is offered to all who believe in Jesus Christ.